

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 929:[72+76]

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-7>

Артур АРОЯН,

orcid.org/0000-0002-5545-0119

кандидат архітектури,

*доцент кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва
Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»*

(Полтава, Україна) aroyanarthur@gmail.com

ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ ОПАНАСА СЛАСТІОНА НА КУЛЬТУРНУ СПАДЩИНУ УКРАЇНСЬКОГО МОДЕРНУ

У статті розглядаємо різні аспекти впливу Опанаса Сластіона на українських художників та архітекторів початку ХХ ст. Розглянуто творчу біографію митця, описано основні сфери його інтересів. Проаналізовано бібліографічні джерела, присвячені постаті художника або його діяльності в контексті становлення українського архітектурного стилю. Ця робота створена на основі консультацій з мистецтвознавцем Віталієм Ханком, який присвятив Сластіону окрему книгу, а також на основі власних досліджень і розвідок щодо стану архітектурної спадщини митця.

У цій статті висвітлено громадський вплив Опанаса Сластіона через його публіцистичну та етнографічну діяльність. Описано роль митця у реалізації та адвокації проєкту будівлі Полтавського земства, створеної за проєктом Василя Кричевського.

В процесі дослідження земських шкіл колишнього Лохвицького району встановлено, що частина їх продовжує використовуватися за призначенням, але більшість будівель або перебудовані, або знаходяться в аварійному стані, або взагалі знищені. Порятунком цих пам'яток і приверненням суспільної уваги до них займається громадська ініціатива «Школи Лохвицького земства».

Під час власних та моїх колег дослідницьких експедицій Полтавщиною, було знайдено інші школи, збудовані схожим чином, однак іншими авторами, імена яких на цей момент невідомі. Вони є різними, отже не створені одним автором. Деякі з них функціонують як школи і добре зберегли свою архітектуру, деякі мають суттєві втрати автентичності, одна з них – частково зруйнована.

Метою цього дослідження є узагальнити знання про діяльність Опанаса Сластіона, зрозуміти його значення для архітекторів і художників України 1900–1920-х рр., виявити в подальшому, невідомі імена його послідовників та допомогти у створенні документації для збереження архітектурних ворів Сластіона та його послідовників.

Ключові слова: *Опанас Сластіон, Лохвицьке земство, український архітектурний модерн, земські школи.*

Artur AROIAN,

orcid.org/0000-0002-5545-0119

Candidate of Architecture,

*Associated Professor at the Department of Fine and Decorative-applied Arts
Luhansk National Taras Shevchenko University*

(Poltava, Ukraine) aroyanarthur@gmail.com

THE INFLUENCE OF THE ACTIVITIES OF OPANAS SLASTION ON THE CULTURAL HERITAGE OF UKRAINIAN MODERN STYLE

The article examines various aspects of Opanas Slastion's influence on Ukrainian artists and architects of the beginning of the 20th century. The creative biography of the artist is considered, the main areas of his interests are described. The bibliographic sources dedicated to the figure of the artist or his activities in the context of the formation of the Ukrainian architectural style are analyzed. This work was created on the basis of consultations with the art critic Vitaly Hanko, who dedicated a book to Slastion, as well as on the basis of his own research and intelligence on the state of the artist's architectural heritage.

This article highlights the public influence of Opanas Slastion through his journalistic and ethnographic activities. The role of the artist in the implementation and advocacy of the Poltava Zemstvo building project, designed by Vasyl Krychevskyi, is described.

In the process of researching zemstvo schools of the former Lokhytskyi district, it was established that some of them continue to be used for their intended purpose, but most of the buildings have either been rebuilt, are in a state of

emergency, or have been destroyed altogether. The public initiative «Schools of the Lohvytskyi Zemstvo» is engaged in saving these monuments and drawing public attention to them.

During my own and my colleagues' research expeditions in the Poltava region, other schools were found, built in a similar way, but by other authors, whose names are currently unknown. They are different, so they are not created by the same author. Some of them function as schools and have preserved their architecture well, some have significant loss of authenticity, one of them is partially destroyed.

The purpose of this research is to generalize the knowledge about the activities of Opanas Slastion, to understand his significance for the architects and artists of Ukraine in the 1900-1920s, to discover, in the future, the unknown names of his followers and to help in the creation of documentation for the preservation of the architectural works of Slastion and his followers.

Key words: *Opanas Slastion, Lohvytskyi Zemstvo, Ukrainian architectural modern, zemstvo schools.*

Постановка проблеми. Постать художника, етнографа, публіциста, архітектора та педагога Опанаса Сластіона (Сластьона) є доволі популярною в українських мистецтвознавчих колах, особливо останнє десятиліття, коли з'явилися публікації про нього і спільноти, пов'язані зі збереженням його спадщини (передусім, архітектурної). Громадська організація «Школи Лохвицького земства» займається дослідженням і обліковуванням архітектурних об'єктів, зведених за проектом Сластіона у 1910-х рр. Твори живопису та графіки авторства митця на теренах України зберігаються в колекціях Полтавського, Харківського, Миргородського а Сумського художніх музеїв. В той же час, вплив розроблених Сластіоном принципів модерної української архітектури, а також значення його мистецького доробку для сучасників і наступників досі недостатньо з'ясований. Розвідки полтавських краєзнавців, а також архів всеукраїнської інтернет-спільноти «Сад українського модерну» на чолі з Андрієм Власенком демонструють чимало архітектурних об'єктів початку ХХ ст., які походять від «сластіонівських шкіл», однак досі не мають повноцінної атрибуції, їхні автори невідомі. Образний вплив комплексу споруд Миргородського курорту, знищених у 1980-х рр., досі помітний в предметно-просторовому середовищі цього міста: в малих архітектурних формах, рекламі, декоративних елементах фасадів, тощо. Втрата такого значного ансамблю українського модерну негативно позначилася як на автентичному вигляді Миргорода, так і на можливості цілісного осягнення таланту Сластіона в контексті сучасної української культури.

Аналіз досліджень. Ґрунтовну біографію Опанаса Сластіона опублікував полтавський мистецтвознавець Віталій Ханко у 2022 році. У його книзі описано життєвий шлях митця, наведено його програмні твори як художника й архітектора, значну увагу приділено викладацькій і громадській діяльності. Ця розвідка проводилася у постійному консультуванні з Віталієм Миколайовичем з метою уточнення маловідомих фактів.

Також, архітектурна діяльність Опанаса Сластіона досліджувалася та висвітлювалася такими авторами як Віктор Чепелик (Київ), Андрій Власенко (Київ), Володимир Губарь (Полтава), Іван Божинський (Харків), Олександр Савчук (Харків), Ірина Магдиш (Львів) та іншими. Історії розробки та втілення проектів земських шкіл Лохвицького повіту присвячено статтю в енциклопедичному довіднику «Полтавщина» (1992) за редакцією А. Кудрицького. Також популяризацію цієї спадщини митця здійснюють такі пам'яткоохоронні спільноти як «Школи Лохвицького земства», «Україна Інкогніта», «Ukrainer», «Сад українського модерну», «Save Poltava». В той же час, можна помітити, що в багатьох популярних працях є чимало похибок, особливо стосовно земських шкіл, спричинених неправильними інтерпретаціями бібліографічних матеріалів. Також, абсолютно недослідженими залишаються земські школи створені під впливом проектів Сластіона вже іншими невідомими на цей момент авторами протягом 1910–1920-х років на Полтавщині.

Виклад основного матеріалу. Опанас Сластіон народився у Бердянську у 1855 р. Навчався образотворчому мистецтву в школі «Товариства заохочування мистецтв» в Івана Крамського, згодом в Петербурзькій академії художеств у Павла Чистякова. Під час навчання Сластіон брав участь у виставках, мав відзнаки і нагороди і в 1882 році завершив навчання зі званням некласного художника III ступеня (Ханко, 2022: 17–19). Під час навчання в академії художник мав змогу спілкуватися з людьми, які пам'ятали ще Тараса Шевченка, а також відвідувати майстерню, те працював той свого часу (Ханко, 2022: 38). Згодом, вже сам Сластіон виступатиме своєрідним «містком» між постаттю Тараса Шевченка і митцями Українського модерну початку ХХ ст.

Серед художнього доробку Опанаса Сластіона особливе місце посідає графіка. Вона є в нього не тільки способом зафіксувати натуру, створити підготовчі начерки для подальших живописних полотен, а й як самостійний метод для ілюстру-

вання української історії та культури. Серед робіт художника у фондах Миргородського та Харківського художніх музеїв є чимало замальовок краєвидів Полтавщини, хат, комор, дерев'яних церков, декоративних елементів, ужиткових предметів, складових традиційного українського одягу. Свої етнографічні розвідки він здійснював спільно з другом, також художником, етнографом Порфірієм Мартиновичем з Костянтинограда (тоді входив до складу Полтавської губернії, нині м. Красноград Харківської області). У цих мандрівках Сластіон почав замальовувати портрети кобзарів, що потім перетвориться в окремих графічний цикл (Ханко, 2022: 69).

Якщо ж говорити про графіку, то тут слід відзначити серію портретів народних музик, створену протягом 1875–1928 рр. Сластіон komponує фігури кобзарів доволі лаконічно, при цьому зберігаючи основні підходи традиційної народної картини. Також, він використовує текст як невід'ємну складову ілюстрації, що теж походить з народного малярства. З нових запозичень – оформлення портретів у віньетки з рослинних елементів, які подекуди майже переходять в орнамент (що характерно для стилю ар-нуво). Наступною за періодом започаткування, стає серія ілюстрацій до шевченківських «Гайдамаків». Для достовірного відтворення історичних сюжетів Сластіон працює в музейних фондах та приватних збірках. Значну допомогу йому надає Дмитро Яворницький. Окрім того, художник під час своїх етнографічних мандрівок спілкується з нащадками людей, які були пов'язані з гайдамацьким рухом і мали сімейні оповідання на цю тему.

Опанас Сластіон мріяв в подальшому створити і видати великий альбом, який він у листах називав «історично-археологічним» (Ханко, 2022: 101). Однак, цю ідею не вдалося реалізувати. Натомість плідна діяльність художника мала вплив на Сергія Васильківського та Миколу Самокиша, які разом розробили ефектні і зараз вже загальновідомі ілюстрації до видання згаданого вище Дмитра Яворницького «З української старовини», виданого у 1900 році.

Досліджуючи українську старовину, Сластіон захоплювався народною архітектурою. Він пробував себе на цій ниві, спочатку як автор ескізів до приватних будівель, згодом продовжив свій шлях як теоретик нового українського архітектурного стилю. У публікаціях 1903 року він відстоює необхідність втілення народних архітектурних форм і принципів у представницьких об'єктах, які замовляє земство. В першу чергу, мова йшла про будинок Полтавського губерньського земства, який

мав зводитися за проектом Олександра Ширшова з доопрацюванням Володимира Ніколаєва, однак широкий розголос, здійснений Гнатом Хоткевичем, Миколою Дмитрієвим, Сергієм Васильківським, поставив питання, чому головна будівля місцевого самоврядування Полтавщини не має притаманних регіону традиційних архітектурних рис? Сластіон виступив з аргументацією на користь необхідності створення українського обличчя сучасної архітектури і сформулював основні її принципи, такі як шестикутні вікна, дахи із заламами, орнаментация, використання декоративних обрамлень тощо (Чепелик, 2000: 40).

В результаті оголошеного конкурсу перемогу здобув проект Василя Кричевського, який і втілює ідеї, пропаговані Сластіоном, у своєму оригінальному баченні, яке базувалося на власному етнографічному та мистецькому досвіді. Завершена у 1908 році будівля Полтавського губерньського земства стала програмним твором українського архітектурного модерну. Проте, широка публіка імперії виявилася неготовою до ідентифікації стилістичних рішень Кричевського, називаючи будівлю чи то «мавританською», чи то «німецькою» архітектурою. Тому у 1908 році Сластіон пише велику статтю в головний архітектурний журнал імперії «Зодчий», де окрім загальної описової інформації наголошує на тому, що цей об'єкт є твором «українського стилю». Тобто, саме Сластіон вперше використовує термін, який за декілька десятиліть буде дещо відкоригований в термін «український архітектурний модерн». І хоча він є, певною мірою, дискусійним, основна його ідея залишається незмінною – це нове відродження української культури, втілене в сучасних архітектурних об'єктах, які, при цьому, відсилають до традиційних форм і матеріалів.

Після тріумфу Кричевського, Сластіон і сам береться за будівельну практику і втілює декілька дуже важливих для української архітектури проєктів у співавторстві із земськими інженерами, які могли «легалізувати» ідеї художника і розробляти технічні рішення.

Найбільш значущим внеском Сластіона стала серія проєктів для шкіл Лохвицького земства. Ідея полягала в тому, що земству були потрібні недорогі, якісні і адаптивні об'єкти для масового будівництва в селах, які можна було б зводити місцевими виробничими потужностями. Перші два проєкти були реалізовані в Млинах і Голінці в 1910 році. Немає документального підтвердження авторства Сластіона, але Віталій Ханко, порівнюючи їх з подальшими точно атрибутованими проєктами приходять до висновку, що в цих

двох теж архітектором виступав Сластіон (Ханко, 2022: 138–144).

Особливістю шкіл Лохвицького земства стало те, що вони розроблялися серійними проектами, які були замовлені інженеру Й. Малиновському, який створював плани і конструктив, а Сластіон розробляв зовнішній вигляд. Вони розподілялися на одно-, дво-, трикомплектні – тобто мали різну кількість навчальних класів, а відповідно і об'ємно-планувальні рішення. Спільним для всіх шкіл було функціональне зонування на безпосередньо навчальний блок і адміністративно-господарський, в який входили учительська, бібліотека, кімнати для персоналу, кухня, приміщення для сторожа. Класи розділялися розсувними дерев'яними перегородками, що дозволяло, за необхідності, об'єднувати класи в актову залу. Цікаво, що загальну планувальну ідею таких шкіл запозичили з напрацювань Н. Лермонтова для Ярославського земства, а то, в свою чергу, надихався фінськими проектами (Полтавщина, 1992: 288–289). Взагалі, вплив фінського модерну на український є доволі значним і, на жаль, досі недостатньо вивченим.

Успіх ідеї Опанаса Сластіона разом з інженером Й. Малиновським полягав у тому, що будівлі шкіл зводилися з дерева (зрубу чи каркасу, в залежності від кількості і якості матеріалу) і вже ззовні обкладалися звичайною нетесаною цеглою, яку було дуже просто виготовляти. Натомість, естетична складова реалізовувалася за рахунок видів кладки – цегляний орнамент нагадував традиційну вишивку, яку Сластіон запозичив в альбомі Олени Пчілки, яка, в свою чергу підтримувала його ідею (Ханко, 2022: 137). Важливою особливістю, яка мала величезний вплив на розмаїття цих шкіл, стало те, що Сластіон розробив більшу кількість варіантів фасадів, аніж планувально-просторових структур. Тобто, на місцях можна було обирати декілька варіантів цегляного декорування для одного конкретного виду школи. Це дало широку варіабельність рішень і економічну гнучкість проекту. Вхідні портали були оформлені у вигляді веж зі шпильями, що надавало школам піднесеного урочистого вигляду. Протягом 1912–1916 рр. було зведено понад 80 шкіл у Лохвицькому повіті, а за проектом мало бути взагалі близько 140 (Полтавщина, 1992: 288). Протягом ХХ ст. чимало шкіл зазнали перебудов, зміни функцій, деякі були закриті, частину з них зруйновано. Тим не менше, і зараз вцілілих пам'яток доволі багато – близько 50. Через зміни адміністративних меж і ліквідацію губерній і повітів, частина шкіл опинилася поза межами сучасної Полтавської області – це школи,

які розташовуються у Варвинському районі Чернігівської області і Роменському районі Сумської області. Очевидно через це, в деяких джерелах можна зустріти визначення цих шкіл, як «слобожанські» (Магдиш, 2022: 64). Однак ні тоді, ні зараз території де знаходяться ці школи не відносилися до Слобожанщини.

Особливо цікавим фактом є те, що протягом 1910–1920-х рр. архітектурні риси цих шкіл інтерпретували і частково копіювали невідомі нам архітектори. Протягом пам'яткоохоронних експедицій нами і нашими колегами-музейниками було виявлено такі школи у Комишні (Миргородський район), Ковалівці (Полтавська територіальна громада), Рубанах (Білицька територіальна громада). Школа в Рубанах, досліджена директором Білицького краєзнавчого музею Євгеном Калашником, знаходиться в аварійному стані, при тому, що з усіх «не сластіонівських» шкіл вона має найбільш оригінальний цегляний декор фасадів. Відомо про втрачену будівлю земської школи в Кишеньках (кол. Кобеляцький район) внаслідок затоплення села під час наповнення Кам'янського водосховища. Окремими екземплярами, які добре збереглися і мають доволі оригінальну архітектуру є дві школи у Садках і Кам'яних Потоках поблизу Кременчука. Останні дві мають доволі скромний декор, проте цікаві криволінійні абрисы стін веж.

Останнім значним архітектурним проектом Опанаса Сластіона став комплекс будівель Миргородського курорту, а саме: водолікарні грязелікарні і їдальні-клубу. Будівлі зведені і реконструйовані протягом 1918–1920-х рр. Тут сластіона активно використовує вежі, які тепер вкриті керамічною черепицею замість ромбовидного шиферу, як це було в земських школах. На жаль, саме ця особливість і стала фатальною – вага даху виявилася більшою ніж розраховували, створюючи дерев'яний несучий каркас. Будівля водолікарні почала поступово давати просадку. Незважаючи на пропозиції архітекторів реставрувати ці будівлі протягом 1974–1986 рр. весь ансамбль було знесено (Ханко, 2022: 156). Тим не менше, виразні форми даху водолікарні стали «брендовими», потрапивши на етикетку мінеральної води «Миргородська». Їх постійно відтворюють в малих архітектурних формах, рекламних вивісках, при реконструкції фасадів. Миргородський шпиль став таким же символом українського модерну, як і шестикутне вікно.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, внесок Опанаса Сластіона в українське мистецтво і архітектуру є значним і визнаним. В той же час, його впливи на інших

авторів, та й власне, сам перелік цих авторів досі залишається недостатньо дослідженим. У наступних розвідках потрібно детально описати об'єкти, створені невідомими авторами, які надихалися творами Сластіона і, по можливості, встановити їх особи. Окрім того, частина сластіонівських пам'яток перебувають під загрозою

докорінної перебудови або знесення, оскільки не мають встановленого чинним законодавством комплексу документів, а отже, не занесені до Держреєстру об'єктів культурної спадщини. Порятунком спадку Опанаса Сластіона має стати пріоритетною задачею для полтавських науковців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Магдиш І. Ар-Нуво. Стилї українського мистецтва ХХ столїття. – Київ: Портал, 2022. – 120 с.
2. Полтавщина : Енцикл. довід. (За ред. А. В. Кудрицького). – Київ. : УЕ, 1992. – 1024 с. : іл.
3. Ханко В. Опанас Сластьон. Харків: Видавець Олександр Савчук, 2022. – 298 с. ; [54 іл.].
4. Чепелик В. Український архітектурний модерн / Упорядник З. В. Мойсеєнко-Чепелик. – К. : КНУБА, 2000. – 378 с. : іл.

REFERENCES

1. Mahdysh I. (2022). Ar-Nuvo. Styli ukrainskoho mystetstva XX stolittia. [Art Nouveau Styles of Ukrainian art of the 20th century] – Kyiv: Portal, 2022. – 120 s. [in Ukrainian].
2. Poltavshchyna : Entsykl. dovid. (1992). [Poltava Region : Encyclopedic guide] (Za red. A. V. Kudryts'koho). / Kyiv : UE, 1992. / 1024 s. : il. [in Ukrainian].
3. Khanko V. (2022). Opanas Slaston. [Opanas Slaston] – Kharkiv: Vydavets Oleksandr Savchuk, 2022. – 298 s. ; [54 il]. [in Ukrainian].
4. Chepelyk V. (2000). Ukrainskyi arkhitekturnyi modern [Ukrainian architectural modern] / Uporiadnyk Z. V. Moiseienko-Chepelyk. – K. : KNUBA, 2000. / 378 s. : il. [in Ukrainian].